

SÁNDOR IVÁN
A KORSZAK
TEKINTETE

– válogatott és új esszék –

*A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta*

© Sándor Iván, 2019

Értelmiség és forradalom az idő rostáján 1956–2016

A múlttól azért kell beszélünk, hogy a jellel szembenézve a közeljövőre is vessünk egy pillantást.

Amikor a XX. század elején, 1908-ban Ady Endre visszapillantott az éppen hatvan év előtti 1848-ra, ezt írta a maga koráról: „Az országnak hazudnak a kormányzói, s az ország azt hazudja vissza, hogy rendben van [...] Kitartottuk s kitartjuk azokat, akik megölik a jelenünket, de mi lesz a jövővel?” A jövő rövidesen a világkatasztrófa lett.

A szó persze hiábavaló volt. De mégis a mindenkori múlt és a mindenkori jelen kapcsolatára rámutató hiteles gondolat – „megölik a jelenünket” és „de mi lesz a jövővel?” – a magyar história democráciadeficités struktúrájában száz év után ma is érvényes.

1956 októbere és 2016 októbere két, egymás felé fordított tükör. A nagy író, Sebald ide is illő szavaival kozmikus összekapcsolódást mutatva, amelyben az idő mint ha nem is létezne, csak egymásba illeszkedő helyszínek volnának, melyek között elevenek és holtak ide és oda járkálnak.

Az egyik tükör az átélő szubjektum szűrőjén felvillanó mozzanatokot mutatja a múlttól, a másik azt mutatja, hogy mivé lettek 2016-ra az '56-os eszmék, szándékok, törekvések.

Ez indokolja címválasztásomat: *Értelmiség és forradalom az idő rostáján, 1956–2016.*

A címszavakról: értelmiség. 1956-ban a lázadó gondolatnak nagy szerepe volt. Ebben a szélesebb horizontú korhelyzetet is látni kell. A XX. század közepén még nem enyészett el teljesen a humanista kultúrakorszak értékvilága, fogalomkészlete, nyelve: az igaz, a szép, a hasznos. Ez volt az alapja annak, hogy Sztálin halála, aztán a XX. szovjet kongresszus nyomán a baloldali értelmiség olyan erős bázisokat tudott teremteni, mint az Írószövetség és a Petőfi Kör.

A másik címszó: forradalom. François Furet szavaival a forradalom olyan történelmi tér, amelyben a históriát formáló emberi cselekvés az addigi intézményesített hatalom helyébe lép. Tocqueville kétségeit hangoztatva feltette a kérdést: és mi van akkor, ha a gyökeres változtatást hangoztató szónoklatok mögött a változásnak csak az illúziója rejlik?

1956-ban az emberi cselekvés megpróbált történelemformáló erőként az intézményesített hatalom helyébe lépni. 2016-ban ilyen esély nincs, de amiként akkor is, ma is időszzerű Tocqueville intése arról, miszerint a gyökeres változtatást hirdető szólások mögött a változásnak csak az illúziója rejlik.

Visszatekintve az átélő emlékeire, s a feltárt dokumentumokra hagyatkozva, arra a kérdésre, hogy 1956-ban az értelmiség kívánt-e forradalmat, az a válaszom, hogy nem kívánt. Sztálin halálától 1956. október 23-ának éjszakájáig a rendszer reformja volt a cél. Csoóri Sándor 1953. január 5-éről, tehát még Sztálin halála előtt keltezett versében így írt:

„Nem új lobogók, nem új szavak, eszmék
kellenek, hanem újabb számvetés”

A párton belüli értelmiség egyes tagjai próbálkoztak az újabb számvetéssel. A párton belüliekről lehet csak beszélni, mert az elhallgatottaknak szavuk nem lehetett. Nemes Nagy Ágnes erről írta a fiókja számára a *Jegyzetek a félelemről* című versciklusában:

„erkölcs és rémület között,
vagy erkölcstelen rémületben”

A következő szakasz az értelmiség soraiban a felháborodás és a számonkérés volt. Csúcspontja a Petőfi körri sajtóvita. Az értelmiségi szerep harmadik szakasza a felgyorsuló eseményekkel való sodródás és a meghökkénés volt. 22-én még a tüntetés gondolata sem merült fel.

Aznap kora délután a Blaha Lujza téri egykori Szikra nyomdában már a Műegyetem lapjának, a *Jövő Mérnökének* az áttördelése közben telefonon értesítettek az Írószövetség aznapi nyilatkozatáról, amely üdvözli a lengyel kibontakozást, de tüntetést nem javasol és nem is helyesel. Látható a lap első oldalán. Néhány órával előbb küldte át Hegedűs B. András a Petőfi Kör aznapi ülésének nyilatkozatát, amelyben a szocialista demokrácia kibontakoztatását és a korábbi vezetés lemondását követelik, de tüntetésről nem nyilatkoztak. Ez is látható a *Jövő Mérnöke* első oldalán.

A műegyetemi lázas gyűlés október 22-én este megfogalmazott pontjait küldöttség hozta hozzám a Szikra nyomdába. Ebben már forradalmi tartalmú követelések is szerepeltek. A pontokat ólomba diktáltam annak a gépszedőnek, aki vállalta, mert a részlegvezető nem engedélyezhette. Már imprimáltam aláírással a lapot,

mikor telefonüzenetet kaptam az egyetemről, a lap negyedéves munkatársától, Szabó Ivántól, az Antall-kormány későbbi miniszterétől. Azt kérte, hogy a legújabb döntésüket is nyomtassuk ki az újságban. Ez eddig még sehol sem feldolgozott dokumentuma annak, hogy még azokban a lázas órákban sem voltak a radikális ifúságnak tervei a másnapi tüntetésről. Ez a döntés is látható a lap első oldalán: 24-ére, szerdára összehívjuk az ifúságot az egyetem udvarára, a további közös tanácskozásra. Tehát: még akkor sem 23-ára, keddre. Éjszaka gyorsultak aztán fel az események.

A kirobbanó káosz napjaiban, tudjuk, háromféle törekvés keveredett. Az egyik a szocializmus reformja volt, és az értelmiség legjelentősebb személyiségei, köztük Déry Tibor, de még Németh László is, a szocializmus „magyar útjának” követését kívánták. A másik a polgári demokrácia, a parlamentarizmus, a többpártrendszer, a szabad választások követelése volt. Ismert, hogy ez a két törekvés a legtöbбекnél keveredett. A harmadik az akkor nem meghatározó erőcsoportok részéről a háború előtti világ restaurálása.

Ezzel elérkezünk 2016-hoz.

Minden hatalom olyan múltat konstruál magának, amilyenre szüksége van. A Kádár-rendszer ellenforradalomnak gyalázta '56-ot. Az Orbán-rendszer az akkor még nem domináns harmadik irányzat jegyében hozza ma vissza a két világháború közötti korszak szellemét, hatalmi szisztémáját, jelképeit, miközben meghamisítva a történelmet, önmagát kiáltja ki '56 egyedüli örökösének.

Tanúk már nagyon kevesen vannak. Az újabb nemzedékek számára '56 üres téridő. Az ilyen vákuumba úsznak

be mindig a hamisítások, a fantomeszmék. A mai hatalom '56 paródiáját játssza. Még a lángját is száműzte a Kossuth-térről, és orientálódik a forradalom egykori moszkvai leverőihöz.

Kérdés: volna-e még egyáltalán követni való a demokratikus pártok számára a hatvan év előtti múltból? Volna. Nagy Imre és harcostársai példájának két időszerű tanulsága is van. Az egyik az, hogy vannak a történelemben olyan szakaszok, amikor radikálisan, tettekkel kell szembefordulni a saját múlttal, amikor nem lehet megúszni a gyökeres önfelülbírálatot. A másik az, hogy minden igyekezet esélytelen, ha baloldali és liberális pártok nem fognak össze a jobboldali demokratákkal, a lakosságot képviselő tömörülésekkel ahhoz, hogy egy választáson versenyképesek legyenek. De ehhez közbizalmat kiérdemlő vezetőkre és az állampolgárokat megszólítani képes nyelvre van szükség. Ezek nélkül, akkor, amikor ma kormányváltást hirdetnek, újra Tocqueville említett kérdése juthat eszünkbe: mi van akkor, ha a gyökeres változtatást hangoztató szövegek mögött a változtatásnak csak az illúziója rejlik?

Az értelmiség helyzete-szerepe az egész világkorszakban megváltozott, de ez nem jelenti azt, hogy nem volna kötelezettsége jó néhány kérdést feltenni annak a megvilágítására, hogy miért jutottak oda a baloldali pártok és a liberális minipárt, ahol ma vannak.

Mindeddig elmaradt a százéves előtörténet elemzése. Honnan indultak? Milyen utat jártak be? Milyen volt a történelem hosszú időterében a lakosságba való beágyazottságuk? Miképpen torzult a moszkvai hegemonia idejének diktatúrájában? Miképpen próbálkoztak '90-ben a

váltóállítással, s mire jutottak hosszabb távon? Tudtak-e a lakosságot tartósan megszólító nyelvet találni? Miképpen termelődött ki az a vezetőtípus, amely nem képes hosszabb távon a választói bázist növelni? Miféle személyes akadálya van annak, hogy van közöttük, aki sorozatos vereségeiből sem képes levonni a tanulságot és félreállni?

Mindezzel '56 máig üzenő példáinál tartunk. Csak kettőről. Az egyik a radikális önszembenezés. 1956 áprilisában egy ismeretlen fiatal tanár, Litván György a XIII. kerületi pártaktíván a közelében üldögélő nagy hatalmú pártvezérnek a szemébe tudta mondani, hogy távoznia kell. A másik a tömegeket megszólító nyelvről: amikor 22-én az esti órákban az indulatok már magasra csaptak a Műegyetem aulájában, és a felszólalni próbáló páttfunkcionáriusokba belefojtották a szót, előlépett egy egyenruhás kommunista főtiszt. Marián István, a katonai tanszék parancsnoka, felemelte a kezét, és azt kiáltotta a zajongásba: Fiaim! Nem engedlek benneteket az Államvédelem sortüze elé, beszéljük meg a további feladatainkat, cselekedjünk közösen és egységesen. Csend lett! Végighallgatták! Megállapodtak a megfogalmazott követelésekben és a tennivalókban. Marián olyan megszólítást, olyan nyelvet talált, amelyből megértették, hogy közējük való. Bízhatnak benne. Követhetik.

Szembenezésre, elemzésre vár a magyar liberalizmus százéves útja. Jászi Oszkártól a maiakig. Miért lettek a kiváló szellemi ajánlatokból hamvukba holt kísérletek? A felvilágosult, nyugatias eszmék miért szorultak hosszabb távon mindig az álmodó íróasztalok fiókjába? Miért ámították magukat többen, hogy a magyar lakosságban jelentős bázisa van a szabad gondolatnak, a liberális

mentalitásnak? Miért került le végül a liberális párt a politikai küzdőtérre? Összefoglalva: miért nem reális, hogy a párton kívüli civil tömegek a lakosság megnyerése nélkül akár összefogással vagy összefogás híján a kormányváltáshoz elegendő szavazatot szerezhessenek?

Volna tehát az értelmiségnek tennivalója még akkor is, ha a szellem ugyan nem párterő, de azért inspiráló lehet. Akkor is, ha ma még a demokratikus pártok süketek a felénk is irányuló kritikus gondolatokra. Vezetőiknek ideje volna belátni, hogy a világ már nem olyan, mint amilyenre berendezkedtek, mai változataikban alkalmatlanok a gyér hagyományú magyar progresszió kormányváltásra alkalmas képviselőjére, és ellenzékként is a rendszer részeivé silányulhatnak.

Ezzel ma szembe kellene nézni, s ha éppen a forradalomra való emlékezés napjaiban, akkor az értelmiségi lázadás jegyében. Olyan történelmi szerkezetben, amelyben Ady száz esztendeje írt szavai a hatalom hazugságairól s azok közönyös tűréséről napjainkban is megrázóan érvényesek. S ezért érezhetjük úgy, hogy ebben a történelmi és kozmikus struktúrában mintha az idő nem is létezne, csak egymásba illeszkedő, felperzselt helyszínek volnának, amelyben a holtakkal együtt mi, az élők is ideoda járkálunk.

(2016)

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.
www.magveto.hu
www.facebook.com/magveto
magveto.kiado@lira.hu
Felelős kiadó Dávid Anna

Készült a Prime Rate Kft.-ben, 2019-ben
Felelős vezető Tomcsányi Péter

Felelős szerkesztő Turi Tímea
Kézirat-előkészítő Balogh Emerencia
Korrektor Schmal Alexandra
A könyvet Pintér József tervezte
Műszaki vezető Takács Klári
Kiadványszám 9017
Adobe Jenson betűtípusból szedve
ISBN 978 963 14 3859 8